

...Житомирський художник В.Кобилінський зробив Борисові Тену книжковий знак: в чотирикутнику, окресленому ламаною лінією давньогрецького орнаменту, не то водянні хвилі, не то язика вогню, а над ними в стрімкому леті-галопі — динамічний кентавр, який у руках тримає стилізовану ліру...

Микола Васильович довго вдивлявся в той малюночок, вивчаючи його, а тоді в задумі мовив:

— Кінь... то завжди дуже красиво, і від людського тіла не знаю нічого красивішого... Древні розуміли, що поєднувати.

Я не бачив, щоб Микола Васильович ставив той екслібрис на книжках своєї бібліотеки. Не знаю чому, можливо, тому, що не так-то легко зробити: мав їх дуже багато, вони буквально виживали його з хати, книжки (і писати, і збирати) — то була його велика пристрасть.

Євген Концевич
(із есе "Щедротний паростку
могутнього коріння!..")

Житомирський державний педагогічний інститут імені І.Франка

Історико-філологічне товариство
Житомирського державного педагогічного інституту імені І.Франка

Житомирське науково-краєзнавче товариство дослідників Волині

ВОЛИНЬ-ЖИТОМИРЩИНА

ІСТОРИКО-ФІЛОЛОГІЧНИЙ ЗБІРНИК
З РЕГІОНАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ

О

Житомир
1997

З м і с т

Літературознавство

- В.Шинкарук. Житомирщина в житті та творчості Максима Рильського___5
 В.Білобровець. Євген Олександрович Ненадкевич_____17
 В. Єршов. Густав Олізар під пильним оком російського самодержавства___29

Етнолінгвістика

- П. Романюк. Піч у поліському весільному обряді_____40
 В. Мойсієнко. Структура і поетика поліських замовлянь_____45

Діалектологія

- Г. Врублевська. Семантичне поле лексеми "книш"_____54

Етнографія

- Л. Гарбузова. Становлення та розвиток етнографічного відділу Житомирського краєзнавчого музею.....59

Історія

- Л. Єршова. Історичні та соціальні умови розвитку церковної освіти на Волині_68
 С.Жилюк. Антоній Храповицький, архієпископ Житомирський і Волинський___75
 Н. Сейко. Польське шкільництво на Волині в період Першої світової війни_81

Портрет

- В.Єршов. Олена Василівна Шпильова_____86
 В.Мойсієнко. Микола Васильович Никончук_____90

Перший сніг

- Л. Куликівська. М.В.Хомичевський - діяч Української автокефальної православної церкви.....94

Архів

- Листи Бориса Тена до Є.Ненадкевича, Л.Бондарчук, Я.Погребенника___100
 Нові матеріали про літературне життя Житомира 1920-х рр.
 Підготував Р.Кондратюк.....109

Philobiblion

- В.Єршов. "Золотий вік" друкарства у Бердичеві.....111

Бібліографія

- Н.Сейко. Польська громада Волині на сторінках "Tygodnika kresowego"___117

Рецензії

- В.Мойсієнко. "М.Никончук. Лексичний атлас Правобережного Полісся___123
 П. Романюк. "В. Мойсієнко, О.Никончук, В. Прус. Українська діалектологія"___124
 О.Ференець. Нова сторінка з історії культурної спадщини Житомирщини___125
 А.Зінченко. "С. Жилюк. Російська православна церква на Волині"___128
 В.Логр/йчук*МаюрінГ. ВчорайшенськмтаРужинськийрайони..".....130

Редактори:

Володимир ЄРШОВ,
 Віктор МОЙСІЄНКО.

Редколегія: Володимир БІЛОБРОВЕЦЬ,

Василь ВРУБЛЕВСЬКИЙ,
 Сергій ЖИЛЮК, Руслан КОНДРАТЮК.

ОЛЕНА ВАСИЛІВНА ШПИЛЬОВА

Олена Васи́лівна Шпильова, доктор філологічних наук, народилась у Житомирі весняного дня далеких уже двадцятих років в одному з найкращих будинків міста, по вулиці Міської Ради, 24 (тепер вулиця Михайлівська, 3). Трохи пізніше родина мешкала в будинку №13 (за нинішньою нумерацією - №11) на Лермонтівській вулиці.¹ На цьому, власне, її зв'язки з Житомиром могли б і закінчитися, оскільки, як тоді було заведено, її батькові - Василю Дмитровичу*, партійному та громадському діячеві, весь час давали нові призначення, і сім'я постійно переїздила. Маріуполь, Харків (двічі), Кам'янець-Подільський, Кіровоград, Київ (двічі), - і так до трагічного 37-го року... 3 1937 року постійним місцем

* Шпильовий Василь Дмитрович (1895, с.Цареводарівка, тепер Ботево Миколаївської обл. - 1937, Київ) - радянський державний та громадський діяч, член КП(б)У із 17 січня 1918р., жив та працював у Житомирі з 1923² по 1927 рр. спочатку завідувачим окружним фінансовим відділом,³ з листопада 1925 р. член бюро Волинського окружного партійного комітету, навідувачий відділом агітації та пропаганди ОПК Волині.⁴ З 25 грудня 1925р. по 1 вересня 1926 р. (з перервою з 12 травня по 11 літня)⁵ - головний редактор газети "Радянська Волинь", органу Волинського окружного КП(б)У, окриккомому. ОРПС та окркому ЛКСМУ. Останнє місце роботи заступник голови Комітету загопівель РСРП у Україні. Репресований у серпні 1937 р., розстріляний у жовтні того ж року. Місце поховання невідоме.

Портрет

проживання О.Шпильової став Київ. Однак, випадково чи, може, ні, - десь вже понад десятиріччя у неї склались стійкі і плідні стосунки з Житомиром, з Житомирським педінститутом, з кафедрою зарубіжної літератури.

Під науковим керівництвом О.Шпильової кілька співробітників цієї кафедри навчалися в Києві в аспірантурі і захистили успішно кандидатські дисертації. Виступала вона і опонентом у житомирян, писала відзиви на їхні автореферати. Ці зв'язки тривають і сьогодні, щодалі міцніючи і розширюючись...

Ще кілька фактів з біографії. Закінчивши школу під час війни в Нижньому Тагілі, де перебувала в евакуації. О.Шпильова там таки вступила до машинобудівного інституту. Повернувшись до Києва на початку 1944-го, перевелась в Київській політехнічній. Але, працюючи одночасно в газеті "Радянська Україна" (заробляючи на прожиття), відчула потяг до іншого фаху, до філології, і того ж року перевелася до Київського університету. На філфаці тоді ще працювало декілька представників славетної когорти старої професури - С.І. та В.І. Маслови, І.В. Шаровольський, В.І. Масальський А. П. Шамрай, - їхні лекції посилювали її інтерес до науки. І в 1949 р. О.Шпильова вступає до аспірантури при інституті літератури ім. Т.Г.Шевченка АН України. Її науковим керівником став академік О.І.Білецький, видатний учений широкого профілю.

Темою дисертації була обрана поетико-драматична творчість Лесі Українки. І хоча пізніше temu волею обставин довелося змінити, - О.Шпильова встигла надрукувати

досить об'ємні статті в академічних збірниках "Лесі Українка, Публікації. Статті. Дослідження" - "Драматична поема Лесі Українки "Одержима" та "Драматичні поеми Лесі Українки Вавилонський полон" (Т.2. - К., 1956) і - "На руїнах" (Т.3. - К., 1960). Ці роботи цікаві своїм спрямуванням: написані на стику філології і психології, власне - психології творчості. За складною образною системою драматичних поем авторка намагалася побачити реальні життєві колізії, які давали поштовх Лесі Українці до написання твору, відчути психологічний стан поетеси, що позначився на інтонаційному озвученні тексту.

1950 - 1956 рр. О.Шпильова працювала в Держлітвидаві України (пізніше - видавництво "Дніпро") завідувачою відділом класичної літератури. За її участю готувалися 20-томне видання Івана Франка, 4-томне видання перекладів творів О.С. Пушкіна, 16-томне - М.Горького

У середині 50-х в Інституті літератури відкрився відділ слов'янознавства. Бракувало болгариста, - таких фахівців тоді ще не готували наші університети. На цю посаду і була запрошена О. Шпильова: болгарську мову вона знала від матері-болгарки Олександри

Петрівни. Розпочався новий і досить плідний період в її науковій діяльності.

Робота відділу зосередилась на проблемі міжслов'янських літературних взаємин. І вже 1958 р. виходить ціла низка статей О.Шпильової, в яких автор розглядає цю проблему в історичному аспекті, окреслюючи головні етапи українсько-болгарських літературних і культурних взаємин. Це - чимала стаття "До історії українсько-болгарських літературних і культурних взаємин другої пол.ХІХ ст." в збірнику "Міжслов'янські літературні взаємини" (-К., 1958), "Деякі питання українсько-болгарських літературних взаємин" в Пряшівському (ЧССР) журналі "Дукля" (-1958. -№ 2), брошура у товаристві "Знання" "У творчому єднанні" - (-К., 1958). Серед них - і стаття вже дослідницького характеру - "До питання про становлення реалізму в болгарській літературі (Марко Вовчок і Любен Каравелов)", надрукована в академічному збірнику "Марко Вовчок. Статті і дослідження" (-К., 1957). В ній на творчості одного з основоположників реалізму в болгарській літературі показана плідна роль літературних контактів, літературного навчання в інонаціональних, але близьких художніми настановами письменників. Ця стаття мала значний резонанс у пресі, зокрема зарубіжній в болгарському журналі "Літературна мисль", у Пряшівській "Дуклі". Так само позитивно була сприйнята і стаття "Вазов і Україна", надрукована в болгарському журналі "Език и литература" (-София. -1960. -№2).

Увесь цей вже досить обширний матеріал ліг в основу кандидатської дисертації, яку О.Шпильова захистила 1958 р., а також доповіді на V Міжнародному з'їзді славистів в Софії.

Однак найвагомішим внеском у

розробку проблеми українсько-болгарських літературних взаємин стала монографія О.Шпильової "Т.Г. Шевченко і болгарська література" (-К., 1963). Ця тема здавна привертала увагу дослідників - і болгарських (Г.Бакалов, Л.Іхчєв, Б.Пенев, С.Русакєв, І.Шишманов), і українських (А.Величков, В.Дмитрук, Є.Кирилук, О.Охріменко). Але вони зупинялися переважно на передвизвольному етапі болгарської історії. У монографії О.Шпильової перше висвітлюється значення творчості українського поета для розвитку болгарської літератури на широкому часовому просторі, ґрунтовно досліджуються особливості сприймання його поезії в різні історичні періоди - аж до середини нашого століття.

Чимало написано О.Шпильовою праць про сучасну болгарську літературу, переважно поезію. Це книжка Тєроика и лирика. О становлений современной болгарской поэзии" (-К., 1968), статті "О некоторых новых явлениях в современной болгарской поэзии"⁷, "Из наблюдений над современной болгарской поэзией"⁸. "Сучасний болгарський роман"⁹, а також передмови до українських видань творів болгарських письменників.

За активну діяльність на ниві українсько-болгарського культурного співробітництва болгарський уряд нагородив О.В.Шпильову орденем Кирила і Мефодія І ступеня.

Наприкінці 60-х рр. відбувається новий поворот у наукових зацікавленнях О.Шпильової. У певному сенсі - це повернення до психології, але тепер уже до психології суспільної. Почалось із надрукованої 1969 р. в Болгарії статті "Особенности поэта и общественная психология"¹⁰. Йшлося, власне, про те, як у художній літературі відбивається психологічний стан суспільства, змінюваність пріоритетних ідей, ідеологічних настанов. А подальші її

дослідження вже провадилися стику психології і соціології. Але соціологічного вивчення читачі соціолого-психологічного аналізу самої літератури як відбиття реальності, реальних процесів суспільної свідомості, у людській психіці під впливом тих чи інших ситуацій у житті народу.

Під цим кутом зору були написані статті "Про соціологічне вивчення художньої творчості"¹¹, "Крізь призму соціології"¹² та ін. Метою авторки було очищення соціологічного методу дослідження літератури від тих грубих вульгаризаторських тенденцій, які насаджувалися в нашій науці десь із тридцятих років.

Як практичний наслідок цих роздумів над методологічними аспектами аналізу художньої літератури - у Києві в 1973 р. з'явилася монографія "Активність поетичної думки. Соціально-психологічні спостереження над сучасною українською лірикою" (вона лягла в основу докторської дисертації, захищеної 1975 р.). Її відкриває коротенький вступ - "Кілька слів про соціологічний аналіз художньої творчості". Правомірність же такого аналізу переконливо доведена в І розділі - "Лірика. Її пізнавальні можливості". Цей розділ являє собою науково-теоретичне осмислення лірики як роду літератури, її специфічних ознак і особливостей художньо-образного перетворення дійсності в її індивідуально-конкретному сприйнятті. Саме лірика, як вважає авторка, дає найбільше підстав для застосування при аналізі матеріалу соціально-психологічних підходів. Матеріалом для такого аналізу прислужилась українська поезія 50-

60-х рр. (період так званої "відлиги").

І ще кілька років по тому О.Шпильова залишалася вірною ліричній поезії, але тепер уже ця поезія привертала її як художньо-естетичний феномен, як специфічна

образність, що особливим чином впливає на почуття людини-реципієнта. З'являються її статті "Емоційне і раціональне в ліричній поезії"¹³, "Поезія природи і поезія НТР"¹⁴, "Єдність переконань і почуттів"¹⁵ та ін. Стаття ж "Виховний потенціал ліричної поезії"¹⁶ привела її до ширшої проблеми: як мистецтво - у різноманітних його формах і виявах - впливає на людину, які ті чинники і засоби, що змушують реципієнта сприймати твір як певну художньо-естетичну даність і сприймати кожною клітиною свого єства?

Про це йдеться у ґрунтовній статті "О специфике воспитательного воздействия искусства", надрукованій у спеціально присвяченому цій проблемі збірнику "Действенность художественного слова" (-К., 1989). Авторка залучає до аналізу, крім лірики, і твори прозові, драматичні, видатні явища кінематографу, живопису і, звичайно ж, наукові дослідження в галузі літератури і мистецтва. Її цікавлять питання: якими образними засобами і прийомами митець досягає найбільшого емоційного впливу на реципієнта, чому саме в цій образній системі ідея твору знаходить найповніше вираження?

Лише один приклад. Світове мистецтво віддавна звертається до художнього осмислення соціального явища, що відоме під різними найменуваннями - абсолютизм, авторитарний режим, тоталітаризм, Диктатура, культ особи... При цьому митці використовували різноманітні зображальні засоби і прийоми. Однак

справді адекватними серед них. такими, що найточніше відповідали трагічній абсурдності необмеженої влади однієї людини над усіма іншими людьми, виявилися художні форми вторинної умовності - алюзія, гротеск, фантазмагорія, гіпербола, прийом і відсторонення, - реалізм тут безсилий... Про це свідчать всесвітньо відомі твори - п'єса Бертольда Брехта "Кар'єра Артура Уї, якої могло не бути", роман Габрієля Гарсія Маркеса "Осінь патріарха", роман Курта Воннегута "Колиска для кицьки", фільм Тенгіза Абуладзе "Покаяння" і чимало інших, написаних у тій же тональності.

Активну участь бере О.Шпильова науково-теоретичних конференціях, які останнім часом проводяться в Інституті літератури.

Зокрема, вона виступала з доповідями різного тематичного спрямування: "Український неоромантизм у теоретичному осмисленні", "Творчість як невинне самооновлення. Леонід Первомайський", "Літературний канон: амбівалентність функціонування", що чекають свого виходу до ширших наукових кіл...

Наприкінці грудня 1996 р. Інститут літератури ім. Т.Г.Шевченка АН України відзначив сімдесятиріччя з дня свого існування. З цієї нагоди провідний науковий співробітник - консультант цього інституту Олена Василівна Шпильова - серед інших відомих науковців була нагороджена Почесною грамотою Президії НАН України.

Володимир ЄРШОВ

1. Дякую Р.Ю. Кошпратюку у встановленні сучасного місця розташування вищезазначених будинків.
2. ДАЖО. Ф.П.85.оп.1., спр.307.-Л.223.
3. ДАЖО. Ф.П.85.оп.1., спр.307.-Л.122.
4. ДАЖО. Ф.П.85, оп. 1., спр.241.-Л.118., 122.
5. Встановлено дефіт за примірниками газети.
6. Олена Шпильова // Слово і час.-1992.- №3.-С.52-53
7. Развитие зарубежных славянских литератур на современном этапе. - М.,1966.
8. Слов'янське літературознавство і фольклористика. Вип.

- 1.-К.,1965.
- 9 Міжслов'янські літературні взаємини. Вип II. - К., 1961.
- 10 Език и литература. (Софія)-1969. - № 6.
- 11 Ленінізм і сучасний літературний процес. - К., 1980.
12. Наука і культура. - К., 1971.
13. Радянське літературознавство. -1968. - №2.
14. Ibidem.-1980.- № 2.
15. Ibidem.-1976.- № 11.
16. Соціалістичний спосіб життя і література. - К., 1977.